

Сатанар Марианна Тимофеевна

ОЛОНХО В РАКУРСЕ СОВРЕМЕННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В многомерном исследовании древнего олонхо, использование рациональной методологии естественных наук позволяет соединить мифологическое мышление и универсальные законы природы. Принципом синергетики, основанной на законах коэволюции сложных систем (различных форм знания) достигается своего рода “материализация” глубинных структур содержания текста, их вписывание в законы Вселенной, где общие семантические структуры позволяют понять мир в единстве его сущности.

олонхо, сказительство, теория, рациональный метод, многомерность.

Исторической билим кандидата Л.И. Егорова: “Билигин наука ньымаларын сөпкө туһанан фольклор араас жанрдарыттан, чуолаан олонхоттон Дьин Билиини таһаарар кыах баар”- диэн бэлиэтиир [1, с. 6]. Олонхо – үйэттэн үйэбэ, олонголооһун кистэлэн сатабылынан рациональной, иррациональной, трансцендентнай толкуйдар нөҥүө, чочуллан бэриллит улуу айымны. Маннык уустук феномены диригиник түөрэн чинчийэргэ, синергетика ньымата, уустук систиэмэлэр эйэлээхтик энэрдэхэр сокуоннарыгар олоһулар буолан, икки аҥы хайысхалаах билиилэр (о.э. аныгы билим билиитэ уонна түнҥү былыргы олонхо билиитэ) толорсон, ситэрсэн биэрэр усулуобуйаларын хааччыйар. Фольклористикаҕа естественнай билимнэр рациональной ньымаларын туттуу — олонхо мифологической өйүн-санаатын айылҕа сүрүн сокуоннарыны холбуур. Бу холбоһор өйдөбүллэр уопсай семантической тутуллара, тулалыыр эйгэни биир кэлимсэ ис дьин быһытынан ылынарга хайыһынарар.

Бастатан туран, олонголооһун бэйэтэ туспа феномен быһытынан чинчиллиитигэр, олонхону толорооччу өйүнэн-санаатынан убарастаан көрөөһүнэ Эйнштейн түөрүйэтинэн быһаарыллар. Ама киһи көрөр хараҕа тулалыыр эйгэни ылыныта элбэх кээмэйдээх Куйаартан үс кээмэйдээх эйгэни арааран көрөр. Бу түөрүйэ: эйгэ үс эрэ кээмэйинэн бүппэт, бириэмэ эйгэттэн туспа суох, кинилэр ыкса сибээстээхтэр, уларыыр түгэннэригэр айылҕаны ойуулааһын төрдүттэн уларыыр диэн. Мантан, эйгэ элбэх кээмэйдээх эбит диэн өйдөнөр. Олонхоһут туругун, ол эбэтэр, кэккэлэһэ баар атын кээмэйдэргэ кириэн, ама киһи өйүн-санаатын таһынан билиини-көрүүнү тылынан уустаан-ураннаан тиэрдээһинин физика билимин биир сүрүн түөрүйэтэ бигэргэтэр. Олонхоҕо айгыраастаах аан ийэ дойду аан бастаан айыллытын “*Сир ийэ хотунум сиздэрэй тиинг тинилэбин саҕаттан тэнийэн-тэрбэйэн, үүнэн-үөскээн, сачарыы табам кулгаабын сарыытын тиэрэ таппыт курдук, сарбайа үүнэн, сараадыа улаатан испитэ эбитэ үһү*” [2, с. 76] – диэн оһуордаан-мандардаан ойуулаан биэрээһин, физика билимин “Улахан тоҕо тэбиитин” түөрүйэтин кытта чуо сөп түбэхэр. Чинчийээччи А.С. Попова этэринэн, ол кэмнээҕи Куйаар киэн киэлитигэр уларыыны сахпыт улахан тоҕо тэбии олонхоҕо “Уордаах Уот кыргыһы” диэн ыйылла сылдыар [3, 13 с.]. Олонхоҕо өрө тутуллар өйдөбүлүнэн Үрдүк Өй буолар, аан дайды айыллытыгар кини көмөтүнэн өстөһүү эйэ-дэмнээхтик быһаарыллара маннык этиллэр: *өспөт тыыннаахтар, өлбөт бэйэлээхтэр – “эт-тирии бүтүн эрдэбинэ эйэнэн кэпсэтиэххэ, сүүснүтүн аалсыахха, сүбэлэһэн көрүүххэ..” дэһэн, кэпсэтэр киэби ыллылар* [4, с.17]. Ол эбэтэр, айылҕаҕа утарыта

OLONKHO IN THE PERSPECTIVE OF MODERN RESEARCH

In the multidimensional olonkho study, the use of natural sciences makes it possible to combine mythological thinking and the universal laws of nature. The principle of sinergetics based on the co-evolution of complex systems is achieved materialization of the deep structures of the content of the text, their inscription into the laws of the universe. Here common semantic structures allow us to understand the world in the unity of its essence.

olonkho, narrative, theory, rational method, multidimensionality.

турар күүстэр тэнгэһиилэрин өйдөбүлэ сылдьар. Аныгы астраномия Аан дойду космологической тутулун быһаарыта икки сүрүн тирэхтээх, эмиэ - хамсааһын уонна тэнгэһии. Олонхо тутула, сюжеттарын тутуута, ойуулаан көрөр систиэмэтэ бүүс-бүтүннүү, бу хаһан да тохтообот хамсааһыннаах тэнгэһииллээх (динамическое равновесие) сүрүн өйдөбүлгэ олобулар. Олонхо биир улахан чорботон бэлиэтиирэ - эргиир өйдөбүлэ буолар. Олонхо көрүүтүгэр Үөһээ уонна Аллараа абааһылар дойдулара "төттөрү эргиирдээхтэр". Онтон биһиги Күммүт систиэмэтин тобуһ планеталарыттан үксүлэрэ биир хайысхаҕа сүннүүлэрин тула эргийэллэр, Венера уонна Уран эрэ утары эргиирдээхтэр. Өскөтүн олонхоҕо Үөһээ абааһылар дойдулара "күнэ көстүбэтэх, түнгэри эргиирдээх, барык-сарык урсуннаах бадылҕан хара тыыннаах, иҥсэлээх тыаллаах, салбана көтөр саталаах, саккырыы көтөр илбистээх, содуомнаах соллонг мэнэгэй иирбит оботтоох уот чопчурҕан буоллаҕына [4, с.420], астраномия билимэ чахчы да Венера планетаны аргыһа (спутнига) суох диир, планета бүтүннүү сернай кислота халын былытынан бүрүллэн турар, тас бүрүөһүнүн үрдүнэн күүстээх тыаллар түһэллэр, үөһээ араҥаларыгар тохтообокко буолуталыыр чабылҕаннар кислотнай ардахтары түһэрэллэр диир. Онтон Аллараа дойду "силлиэ түспүт, сибиэн көппүт, холорук ытыллыбыт, хомуһун туойбут, барбатах балык миинин курдук бадыа-бидиэ, буспатах мунду миинин курдук борук-сорук, кэлтэгэй кэрис бараан ыйдаах, эмтэркэй эбир күн элээмэлээх дойду эбит [4, с.143]. Кырдык, Уран планетаҕа Күн сырдыга тийиитэ Сирдээҕэр 390 төгүл мөлтөх, орто кэтирээһиннэригэр тыал биир сөкүүндэҕэ 150 миэтэрэҕэ тийэ түргэнник үрэр, бу планета бары планеталартан уратыта - бэйэтин тула эргийэр сүннэ 98 кыраадыс иҥнэритигэр сытар, ол эбэтэр планета ойоһоһунан сытан эрэ эргийэр. Бу уратытыгар олобуран, өскө Уран планета өттүттэн көрдөххө, тоҕо ыйа кэлтэгэй, күнэ эмтэркэй буолара дьэнкэтиэн өйдөнөр. Олонхоҕо Аллараа дойдуну "нэс түөртүгэн" дииллэрэ, бу планета Күнү тула эргиирэ 84 сирдээҕи сылга тэнгэһэрин, онтон бэйэтин сүннүн тула эргиирэ 234 сирдээҕи күнгэ тэнгэһэрин көстүүтэ буолуон сөп. Өссө бири бэлиэтээтэххэ: абааһы бухатыырын ырыатыгар ахтыллар Аллараа дойдуттан суол "үс күлэр ньүкэн үтүгэн үлүскэннээх үс үтүмэхтээх" - диэн өйдөбүл, Уран планета Сиртэн үс планета (Марс, Юпитер, Сатурн) нөнгүө сытара буолуон сөп.

Олонхоҕо кэпсэнэр Аан дойду тутула олус улахан космической эттиктэргэ эрэ буолбакка, олус кыра эттиктэргэ эмиэ итэҕэтиилээхтик көстөр. Физикаҕа Дирак түөрүйэтэ соһуччу арийыны онорон саҥа көрүүлэри киллэрэргэ олук уурбута. Аатам курдук кыракий эттик ис тутулугар, киһи сөҕүөн курдук, тэнгэһиил көстүүтүн чабылхай холобура - электрон ханыта позитрон диэн баара, маны ааһан квантовай физикаҕа кыракий эттиктэр икки айылҕалаахтара, ол эбэтэр, тэнгэһинэн долгун (волна) уонна частица буолалларын туһунан эмпирическэй ньымаларынан булуллубут арийылар, утарыта турар күүстэр уонна дьайсылар тэнгэһиилэрин көрдөрөр. Ол курдук олонхоҕо: "Охтон баранар мастаах, уолан баранар уулаах, уостан сүтэр уйгулаах., муур-таар бэйэкэлээх орто туруу дьабыл дойду диэн, онһуллубута эбитэ үһү" [4, с. 12] — диэн, атыннык эттэххэ: орто дойдуга уларыта турар көстүүлэр бары саҕаланар уонна бүтэр айылгылаахтар, ол да буоллар, хайаан да хас көстүү кэннигэр хаалларардаах, салгырдаах буолан, олох - биир баайы быстыбат ситим диэн өйдөбүл бэриллэ сылдьар. Олонхо этиитинэн "Салыйа туойулар салгын кут, тэлэһитэ туойулар ийэ кут, бытарыта туойулар буор кут, өһүлэ туойулар сүр-кут" [5, с. 135], — диэн саха анимистической көрүүтүн сүрүн өйдөбүлэ, физикаҕа баар "биир эттик тэнгэһинэн үгүс квантовай туруктааҕар" олобулар долгун функциятын түөрүйэтинэн олус чугастар. Айыллыбыт Аан дойдубут Үөһээ, Орто, Аллараа дойдularынан арахсытын өйдөбүлэ, итиэннэ олонхоҕо: "Эн илин бараһын дуу, хоту

барабын дуу?.." [6, с. 30] — диэн ахтыллар “талар көнгүл” категорията, долгун функциятын түөрүйэтигэр эмиэ чугастар. Өлбөт үөстээх кутка-сүргэ даҕаттахха, тэн көрүүнү “ньэбир хантан да баар буолбат, ханна да сүппэт, кини биир көрүнтэн иккис көрүнгө кубулуйуон эрэ сөп”- диэн, аныгы билим “өрүү баар ньэбир сокуонугар” эмиэ булабыт. Онон түмүктээн эттэххэ, саха олонхото айылҕа көстүүлэрин ис хоһоонун арыяр сүдү тирэх быһытынан, хос-хос арангалаах, элбэх кээмэйдээх айымны. Киниэхэ сөнгөн сытар иррациональнай уонна трансцендентнай өйгө-санааҕа олоҕурбут уустук систиэмэ, айылҕаны үөрэтэр аныгы физика билимин көмөтүнэн, кини эмпирическэй ньымаларынан булуллубут билиилэриниин алтыһыннара тутулан, рациональнай өрүтүнэн бигэргэтиллэн, быһаарыллыан сөп.

Литэрэтиирэ:

1. Егорова Л.И. Саха итэҕэлин дьин билиитэ (олонхоҕо уонна тылга олоҕуран). - Дьокуускай: ООО “СМИК-Мастер Полиграфия”, 2015. - 36 с.
2. Каратаев В.О. Якутский героический эпос “Могучий Эр Соҕотох”. - Новосибирск: Наука. Сибирская издательская фирма РАН, 1996. — 440 с.
3. Попова А.С. Олонхо киэн киэлитигэр. - Дьокуускай: НИПК “Сахаполиграфиздат”, 1995. - 128 с.
4. Ойуунускай П.А. Дьулуруйар Ньургун Боотур. Олонхо. — Дьокуускай: ГУП НИПК “Сахаполиграфиздат”, 2003. — 544 с.
5. Тимофеев-Теплоухов И.Г. Куруубай хааннаах Кулун Куллуустуур. Олонхо. - М.: Редакция Вост.литературы, 1985. - 607 с.
6. Томская Д.А. Кыыс Кылаабынай бухатыыр. Олонхо. - Дьокуускай: Алаас, - 240 с.

References:

1. Egorova L.I. Saha itehҕehlin d’iҥ biliiteh (olonhoҕо uonna tylga oloҕuran). - D’okuuskaj: ООО “SMIK-Master Poligrafiya”, 2015. - 36 s.
2. Karataev V.O. Yakutskij geroicheskiy ehpos “Moguchij EHr Soҕotoh”. - Novosibirsk: Nauka. Sibirskaya izdatel’skaya firma RAN, 1996. — 440 s.
3. Popova A.S. Oлонho kieҥ kiehlitigehr. - D’okuuskaj: NIPK “Sahapoligrafizdat”, 1995. - 128 s.
4. Ojuunuskaj P.A. D’ulurujar N’urgun Bootur. Oлонho. — D’okuuskaj: GUP NIPK “Sahapoligrafizdat”, 2003. — 544 s.
5. Timofeev-Teplouhov I.G. Kuruubaj haannaah Kulun Kullustuur. Oлонho. - M.: Redakciya Vost.literatury, 1985. - 607 s.
6. Tomskaya D.A. Kyys Kylaabynaj buhatyur. Oлонho. - D’okuuskaj: Alaas, 2016. - 240 s.